

Сыдыкбаев Ч.

**КООПСУЗДУК ТҮШҮНҮГҮНҮН АКШДА ЖАНА РОССИЯДА
ИНСТИТУЦИОНАЛДАШУУСУ**

Сыдыкбаев Ч.

**ИНСТИТУЦИОНАЛИЗАЦИЯ КОНЦЕПЦИИ БЕЗОПАСНОСТИ
В США И РОССИИ**

Ch. Sydykbaev

**THE INSTITUTIONALIZATION OF THE CONCEPT OF SECURITY
IN THE UNITED STATES AND RUSSIA**

УДК: 327.338.246 (575.2) (043.3)

Ошентип америкалык саясат таануучунун «коопсуздук» терминин жаралып, активдешүүсү жаңы багыттын жаралышын эле шарттабастан АКШнын тышкы саясатынын жаңы барактарынын жаралышына түрткү болгон.

Негизги сөздөр: коопсуздук системасы, тышкы саясат, геосаясий процесстер, экономикалык, социалдык, аскердик жана демографиялык коопсуздук.

Таким образом, создание и активация термина «безопасность» американского политолога, было не только новым направлением, но и стало условием возрождения внешней политики США.

Ключевые слова: система безопасности, внешняя политика, геополитический процесс, экономический, социальный, военный и демографический безопасности.

Thus, activation of the term «security», american scientist, was the creation of a new direction despite the condition of American foreign policy in the new revival.

Key words: system security, foreign policy, geopolitical process, demographic, economic, social and military security.

Коопсуздук терминин алгач 1904-жылы Теодор Рузвельт киргизгенден баштап саясий лексикондогу көп колдонулган жана популярдуу терминдерден болуп келсе да XXI кылымда өзгөчө актуалдашты десек болот. Көп мезгил бою (дээрлик 2000-жылдарга чейин) коопсуздук саясий илимдин изилдөө объектиси болуп келсе азыр анын алкагына сыйбай өз алдынча илим катары калыптанып баштады. Себеби коопсуздук түшүнүгү ааламдашуу, геосаясий процесстерден ж.б. көрүнүштөрдөн улам болуп көрбөгөндөй тармакташты. Мисалга саясий, экономикалык, социалдык, аскерий, демографиялык коопсуздуктун кайсынысы болбосун опол тоодой орду, мааниси бар. Өзүн эгемен деп санаган ар бир мамлекет коопсуздуктун жогорудагы багыттарын мамлекеттүүлүк түшүнүгү менен бирге кароосу маанилүү.

Азыр дүйнөдөгү, региондордогу, өлкөлөрдөгү саясий, аскерий-саясий абалды чагылдырууда мейли улуттук, мейли эл аралык документ болсун, илимий китеп болсун, илимий же ММКда жарыяланган публицистикалык макала болсун “коопсуздук” сөзү колдонулбай калышы мүмкүн эмес. Албетте “коопсуздук” термин катары эмес түшүнүк катары кабылдоо кыйла татаалыраак десек болот. Көпчүлүк илим

изилдөөчүлөр да “коопсуздук” түшүнүгүнүн көп кырдуулугунан, ар кылдыгынан улам ага өтө так, бир жактуу аныктама берүүнүн татаалдыгынан улам анын табиятынын да өзгөчө татаалдыгын моюнга алышкан. Керек болсо алардын айрымдары: “коопсуздукту” толук түрдө камсыз кылуу практикалык жактан эч мүмкүн эместигин жана андайды максат кылган ар бир илимпоз акыры барып бурчка такалаарын белгилешет. БУУнун Башкы Ассамблеясы да 1970-жылдагы сессиясында “Эл аралык коопсуздукту чындоо жөнүндө Декларация кабыл алаган. Демек коопсуздук учурда БУУнун тилиндеги эң кеңири колдонулган термин болуп саналат. Улуттук өкмөттөр да азыр “коопсуздук” терминин эң кеңири колдонушат, себеби жогоруда сөз болгондой ал мамлекеттүүлүк менен тагдырлаш маселе болуп калган кез. Мамлекеттин коопсуздугуна туулган коркунуч аны алсыратат күчөп кетсе мамлекеттүүлүктү жоготуп тынат. Ушундан улам коопсуздук ар бир мамлекеттин саясатынын уңгулуу багыты болуп калды.

Биз бул терминдин маани маңызын дагы тереңирээк ачып бериш үчүн улуттук коопсуздук маселесин эң актуалдаштырган жана ага мамлекеттик денгээлде олуттуу мамиле кылган Орусия жана АКШ сыяктуу эки ири мамлекеттин мисалында белгилөө маанилүү.

Мисалга Орусияда 1992-жылы “Коопсуздук жөнүндөгү Мыйзам” кабыл алынган, бул мыйзамга ылайык “Тышкы жана ички коркунучтардан мамлекеттин, коомдун жана инсандын турмуштук маанилүү кызыкчылыктарынын корголгон абалы – Коопсуздук” деп аныктама берилет. Ошол эле мыйзамда турмуштук маанилүү кызыкчылыктар катары “мамлекеттин, коомдун жана инсандын прогрессивдүү өнүгүшүн канаатандыра турган мүмкүнчүлүктөрдүн жыйындысы саналат”.

Мында коопсуздуктун негизги объектилерине: инсан анын укугу жана эркиндиги; коом анын материалдык жана рухий баалуулуктары; мамлекет жана анын конституциялык түзүлүшү, суверинтети жана аймактык бүтүндүгү кирет. Коопсуздукту камсыз кылуунун негизги субъектиси болуп мамлекет саналат, ал эми ал функцияны мыйзам чыгаруу, сот, аткаруу бийлик органдары аркылуу ишке ашырат.

Ал эми АКШда болсо расмий түрдө коопсуздуктун ушуга окшош эле түшүндүрүлүшү калыптанган.

Коопсуздукту АКШда кенирирээк б.а. улуттун фундаменталдык керектөөлөр менен камсыз болушу саналат. Ага америка граждандарынын корголушу, АКШнын мамлекет катары суверинтети, өздүк баалуулуктары, саясий институттары, территориялык бүтүндүгү кирет. АКШнын 1998-жылы кабыл алынган Улуттук Коопсуздук боюнча Стратегиясында анын максаты төмөндөгүчө түшүндүрүлөт: “Улуттук коопсуздук боюнча Стратегиянын максаты фундаменталдуу жана түбөлүк керектөөлөрдү камсыз кылууда жатат аларга: америка граждандарынын турмушун жана бейпилдигин сактоо” АКШнын мамлекет катары суверинтетин баардык баалуулуктары, институттары, территориялык бүтүндүгү менен чогуу сактоо жана өлкөнүн жана анда жашаган элдин бакыбаттыкта гүлдөп өнүгүшүнө шарт түзүү.

Бул жерде белгилей кетүүчү жагдай Орусиянын да АКШнын да коопсуздук боюнча расмий документтеринде коопсуздуктун маани-маңызына табиятына карата мүнөздөмөлөрдө окшоштукту, жалпылыкты байкоого болот.

Бул терминди ачып берүү, аны ар тараптуу түшүндүрүүдө көптөгөн аныктамаларды, талкууларды да кезиктирүүгө болот. Азыркы заманбап аскер адамдары, журналистер, окумуштуулар, саясатчылар үчүн да бул эң маанилүү тема болуп саналат.

Бул терминди американын дагы бир президенти Ф.Рузвелттин кайрылууларында да көп жолуктурууга болот. Экинчи Дүйнөлүк согуш убагында Уинстон Черилль да кээде колдонгон, А.Гитлер андан айырмаланып “коопсуздук” терминин эң көп колдонгон саясатчы болгон. Ал эми булардын замандашы Иосиф Сталин бул сөздү дээрлик колдонгон эмес.

Арийне Экинчи Бүткүл Дүйнөлүк согуш учурунда АКШдагы дүйнөнүн келечектеги түзүлүшү боюнча саясий дискуссияларда “коопсуздук” термини кеңири колдонулганын белгилөөгө болот. Мисалга У Липпмандын 1943-жылкы “АКШнын тышкы саясаты - Республиканын калканы” деген китебинде “улуттук коопсуздук” өтө маанилүү түшүнүккө айланган. Автор илимий эмек гана жазбастан ал убактагы американын тышкы жана коргонуу саясатына байланышкан дискуссияларда маанилүү роль ойногон саясатчы болгон.

Айта кетүүчү жагдай У.Липпман: АКШ мындан ары толук коопсуз өлкө боло албайт, эми АКШ дүйнөлүк саясатта активдүү катышып гана өз коопсуздугун сактай алат” деген. У.Липпмандын эмгегинин дагы бир өзгөчөлүгү биринчилерден болуп “коопсуздукту” салт болуп калган “коргонуу” түшүнүгүнөн жогору коюп кеңири ракурста караган.

1946-жылы ал өзүнүн Фултондогу атактуу докладында ар бир барагы сайын “коопсуздук” сөзүн

колдонгон. Жыйынга катшыкандар У.Липпман буга чейин бул терминди дээрлик колдонбой келгенин эстешип, анын бул жолку билдирүүсү башкача болгонуна коопсуздука өзгөчө маани бергенине таң калышкан. Ошентип У.Липпмандын атактуу ал доклады АКШнын тышкы саясатынын доктринасына айланган. Экинчи дүйнөлүк согуш аяктагандан кийинки Америка тышкы саясатындагы дагы бир маанилүү окуя 1947-жылы Улуттук Коопсуздуктун Акты кабыл алынган. Ал документте “улуттук коопсуздука мурдагы “коргонуу” терминине караганда кеңири түшүнүк берилет. Аталган УКАнын (Улуттук коопсуздуктун Актында) негизги басымдуу бөлүгү куралдуу күчтөрүнө аны башкаруу системасына маани берилген. УКАнын мазмунунда АКШнын Конгрессинин: “Бүт баардыгын камтыган АКШнын коопсуздук системасын калыптандыруу аракетин байкоого болот”. Анын уландысы катары кийинчерээк АКШда коопсуздук боюнча Кеңеш түзүлөт да негизги функциясы болуп “ички жана тышкы коопсуздуктун, коргонуунун саясатын интеграциялоо, Өкмөттөгү коргонуу жана коопсуздука байланышкан министрлик, ведомстволордун президент менен биргелешип жана натыйжалуу, тыгыз иштөөсүн камсыз кылуу болуп эсептелген.

Өткөн кылымдарда эле кадыресе калыптанып баштаган АКШдагы коопсуздук системасы биз үчүн сабак болуш керек. Биздеги коопсуздук системасы Советтер союзунун атайын кызматынын уландысы. Союз ураганына жакында отуз жыл болот. Тилекке каршы Кыргыз республикасынын коопсуздук комитети бүгүнкү күнгө чейин союздук инерция менен жашап келет. Аны улут кызыкчылыгынан гана коргоого күчтүү системага айландырып, мамлекет коопсуздугун камсыз кылган чыныгы органга айландыруу учурдун талабы. Бул жаатта көптөгөн иштерди аткаруу милдети турат жана ал тиешелүү адамдар тарабынан купуя талкууну, талдоону жана уюштуруу жаатында мамлекет жетекчилиги тараптан колдоону талап кылат.

Адабияттар:

1. Акунов А.А. Кыргызстан эгемендик доорунда. - 2017-ж.
2. Безопасность Кыргызстана проблемы и перспективы. Учебное пособие. - Бишкек, 2015.
3. Гаджиев Г.С. Геополитика. Учеб. 6-изд. - М.: ЮРАЙТ, 2016.
4. Сафранчук И.А. Введение в теоретические основы безопасности. - Ростов на Дону, 2016.
5. Сыдыкбаев Ч.М. Кыргызстандын улуттук коопсуздугунун көйгөйлөрү. Журнал Социально-гуманитарные науки. - Казань, 2017 г. №3/17.
6. U.S. Foreign Policy Shield of the Republik.

Рецензент: д.филос.н. и д.полит.н., профессор Артыкбаев М.Т.